

Архімандрит Феофан (Кирилюк) –
кандидат богослов'я,
проректор з навчальної роботи
Волинської духовної семінарії (Луцьк)

ПЕРШІ СПРОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЧЕСЬКИХ КОЛОНІСТІВ НА ВОЛИНІ (1871–1888 РОКИ)

У своїх попередніх дослідженнях ми вже розглядали діяльність чеських православних місіонерів на Волині¹⁶³. Продовжуючи дослідження православної місії серед чеських переселенців у нашому краї, звернемо увагу на найперших чеських священників, які прибули на Волинь для організації релігійного життя серед своїх співвітчизників-колоністів, а також проаналізуємо саму експериментальну модель цієї місії під егідою російського імперського уряду.

Актуальність чеського питання на Волині засвідчує об'ємна «Записка про чехів», підготована у 1886 році, вірогідно, на замовлення органів губернської влади, членом Волинського губернського присутствія у селянських справах І. Орловим. Тут слід зазначити, що цей орган являв собою незалежну міжвідомчу комісію, а в деяких справах навіть судову інстанцію. Свою діяльність вказане присутствіє, яке займалося насамперед питаннями землекористування, проводило під головуванням губернатора. До його складу також входили губернський предводитель дворянства, віце-губернатор, прокурор окружного суду або його товариш і два неодмінних члени за призначенням уряду. Одним із таких неодмінних членів якраз і був І. Орлов.

За свідченнями цього чиновника, селянська реформа 1861 року суттєво вдарила по економічних устоях регіону. Без дармових робочих рук земля стала тягарем для поміщиків і почала втрачати свою цінність, що було однією з причин шляхетського повстання 1863 року. Ще суттєвіше вартість землі знецінила ухвалена законом заборона продажу землі полякам та євреям. Нерухомість продавалась за дуже низькими цінами. Багато польських поміщиків, які мешкали на заході Російської імперії, за виручені суми ледь покривали свої борги і поступово зубожіли. Щоб підняти вартість землі, польська інтелігенція, використовуючи слов'янофільські гасла, спробувала звернути увагу на місцевий ринок землі західноєвропейських слов'ян. Передусім йшлося про чехів, яких вважали найближчими за вірою і культурою¹⁶⁴.

¹⁶³ Див.: Феофан (Кирилюк), архим. Священник Мануил Немечек как волинский епархиальный миссионер (1891–1901). *Cerkiewny Wiestnik*. 2021. № 4. S. 49–56; Його ж. Священник Антоній Віх та його місіонерська діяльність у селі Дашинка. *Церковно-історичний збірник ВДС*. 2022. Вип. 3. С. 61–67.

¹⁶⁴ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 1–2.

У 1868 році в закордонних газетах були опубліковані оголошення, які сам Орлов називав «зверненням до чехів». Ініціатори затії пропонували мешканцям Богемії звернути увагу на гостинну сусідню країну, де їх чекали чудові умови для будівництва «фаю на землі». Агітатори обіцяли, що «чех, продавши на батьківщині один морг землі, зможе купити тут, в Росії, десять моргів» з кращим ґрунтом і лісом в Острозькому, Дубенському, Рівненському, Луцькому і Володимир-Волинському повітах¹⁶⁵.

Економічні можливості регіону, в який чехам пропонувалося переселятися, притягували колоністів. Переїхавши на Волинь, вони дійсно змогли сповна реалізувати свої господарські амбіції, швидко придбавши тут вдосталь дешевої землі. Враховуючи неспокійну ситуацію і настрої польських поміщиків, адміністративна влада на Волині також вбачала вигоду в чеських переселенцях, з яких мріялося сформувати середній клас соціуму між аристократами і селянами. Абсолютна більшість переселенців (97%) були римо-католиками, але російська влада прагнула перервати їх духовні зв'язки з римським папою, розраховуючи організувати для них церковний устрій, сформований за рахунок одружених римо-католицьких священників з Богемії. За словами І. Орлова, «такими діями уряд сподівався викликати розкол і серед наших римо-католиків, сильних своєю згуртованістю під керівництвом римо-католицького духовенства»¹⁶⁶. Цілком вірогідно, поставлена ціль була зумовлена російсько-польськими відносинами в регіоні. На думку чиновника, повстання 1863 року очолило підконтрольне Риму фанатично налаштоване католицьке духовенство та чернецтво, надавши йому релігійно-політичного забарвлення¹⁶⁷.

Тут необхідно зазначити, що самі чеські переселенці, хоч і були в більшості римо-католиками, не вирізнялися ревністю до цього релігійного сповідання. Ще за часів Яна Гуса (перша половина XV ст.) в Богемії почався спротив католицизму, вади якого місцеве населення продовжувало засуджувати навіть попри страту самого Гуса, який став для народу національним героєм. Католицьке духовенство, здебільшого, не мало серед чехів належного авторитету. Показово, що в 1848 році, після відміни в Австрійській імперії кріпосного права, народ намагався позбавлятися і від поміщиків-католиків, у яких езуїти завжди знаходили для себе вагому опору. В чеському суспільстві набирав обертів національний рух, який підтримали священники – вихідці з місцевого середовища. В тому ж 1848 році на соборній площі святого В'ячеслава в Празі було звершене публічне богослужіння чеською мовою. Очевидно, все це робилося всупереч позиції папи, який виступав проти надання Католицькій церкві в Чехії якихось національних рис¹⁶⁸.

Таким чином, у російському уряді вирішили за найкраще при влаштуванні релігійного життя волинських чехів синкретизувати сталі католицькі устої з

¹⁶⁵ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 2–3.

¹⁶⁶ Там само. Арк. 4.

¹⁶⁷ Там само. Арк. 10.

¹⁶⁸ Там само. Арк. 15.

національними духовними ідеями переселенців. З одного боку, така релігія залишалася б зрозумілою і близькою для чехів, а з іншого – вона унеможлиблювала їх зв'язки з налаштованим проти уряду католицьким середовищем. Чехи й самі, добре усвідомлюючи тонкощі взаємин між російським урядом та поляками імперії, намагалися не мати нічого спільного з костелами і поляками, оскільки ті були під підозрою влади.

Схоже, що модель нової церковної організації формувалася на основі побажань самих чеських переселенців. Зокрема, в їхньому середовищі виношувалася ідея одруженого священства, якого не мала Католицька церква. Також переселенці висували ще декілька вимог стосовно свого релігійного побуту: богослужіння чеською мовою і причастя під двома видами.

Адептів такої церковної організації, затвердженої Міністерством внутрішніх справ, в Росії почали називати старокатоликами чи ж гуситами. При цьому варто зауважити, що старокатолицизм, яке тільки почало вживатися у Європі в якості терміну, не являло собою якогось визначеного вчення, об'єднуючи цілий ряд конфліктуючих із Ватиканом релігійних об'єднань різних країн. Старокатолицька церква в Чехії виникне в 1877 році. Чехословацька гуситська церква буде зареєстрована ще пізніше – в 1920 році, а її предтечею стане заснований у 1890 році «Союз католицького духовенства».

Цікаво, що Волинський архієпископ Агафангел (Соловйов) був проти відкриття так званих гуситських парафій. У відповідній доповіді в Святіший Синод у 1870 році він підкреслював, що чеські переселенці схильні до приєднання одразу до Православ'я. Однак його думку тоді було проігноровано¹⁶⁹. Втім, в урядових колах, затверджуючи ідею створення на Волині парафій на гуситських засадах, лунали голоси про доцільність приєднання переселенців до Православ'я, але тільки в майбутньому.

Запросити з Богемії одружених ксьондзів для влаштування релігійного життя колоністів урядом було доручено Францу Прибилю та Олічу, які раніше виступали головними посередниками при придбанні переселенцями землі. За таку місію духовним отцям було обіцяно матеріальне утримання від казни. На це запрошення на Волинь прибули Іоанн Саско, Владислав Грдічка і Франц Кашпар¹⁷⁰.

У 1871 році були створені три чеські парафії – в Дубно, Глинську і Гульчі. Очолили їх вищезгадані особи, яким було встановлене жалування по шістсот рублів кожному в рік і по двісті рублів додатково на поїздки¹⁷¹. Зауважимо, що православне духовенство на Волині в цей самий час отримувало від казни по триста рублів на рік.

Іоанн Саско зайняв парафію у Глинську Рівненського повіту. На момент переїзду на Волинь йому було 28 років. За походженням цей священник із

¹⁶⁹ Кудринский Ф. Присоединение чехов к православию в с. Глинске, Вольнской губернии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. № 9 (ч. неоф.). С. 272–273.

¹⁷⁰ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 23–24.

¹⁷¹ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 493. Арк. 4.

міщан м. Подебради. Навчався він у м. Градец-Кралоуе, де засвоїв гімназійні і богословські курси наук. В 1866 році Сасска рукопокладено єпископом Ганським для парафії у м. Хоцень¹⁷².

Владислав Грдлічка зайняв парафію в Дубно. Він закінчив курс навчання у Бреславському університеті, згодом у якості протестантського проповідника поїхав у Пруссію, але, будучи запідозрений у соціалізмі, повернувся в Богемію¹⁷³. За іншими даними, протягом 1857–1867 років Грдлічка був законовчителем у чеському м. Кутна Гора, але за підбурення населення проти влади і політичні проповіді австрійським урядом і римо-католицькою консисторією був переведений молодшим священником у м. Мромер¹⁷⁴. Можливо, саме це стало причиною його переїзду в Пруссію, де він намагався послужити реформаторським проповідником. У Богемію Грдлічка повернувся як реформаторський проповідник, намагаючись продовжити це служіння у м. Хоцень. Однак, будучи для влади вже підозрілою персоною, він не отримав схвалення на служіння і готувався до виїзду в Америку¹⁷⁵.

Про Франца Кашпара відомо небагато – тільки те, що він був римо-католицьким священником і, скоріше за все, приїхав трохи пізніше від своїх співробітників із чеського релігійного питання. З ініціативи Іоанна Саска його було рекомендовано на парафію в Гульче¹⁷⁶.

Духовна свобода, яку запропонували чехам у Росії, дійсно втілювалася в життя, що засвідчували й самі колоністи в одному з клопотань до Київського генерал-губернатора: «Прохання наше задовольнили, і нам дана свобода віросповідання кафолічного на вказаних основах [чеські священники, дозволив їм бути одруженими, богослужіння на чеській мові і причастя під двома видами – *авт.*]. Інших перемін не бажаємо»¹⁷⁷. А втім, Грдлічка хотів схилити своїх нових парафіян до куди більших реформ, що й стало причиною їх обурення та звернення до Київського генерал-губернатора: «Коли на Заході після проголошення папської непогрішимості, 18 липня 1870 р. стали організовуватися старокатолицькі общини, які відкидали антихристиянську непогрішимість папи та інші нововведення папсько-єзуїтські, було турботою нашого священника Саски увійти з ними в спілкування, але Грдлічка не був задоволений помірною реформою і почав реформувати чеську церкву на Волині, але ні уряд, ні народ не були задоволені його реформами. Чехи замість до Грдлічки зверталися за потребами до польських ксьондзів»¹⁷⁸.

Таким чином, Владислав Грдлічка, залишаючись у полоні протестантських ідей, тільки віддаляв волинських чехів від Православ'я. Він

¹⁷² ДАЖО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1843. Арк. 3.

¹⁷³ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 24.

¹⁷⁴ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 2.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само. Арк. 3.

¹⁷⁷ Там само. Арк. 2.

¹⁷⁸ Там само.

продовжив бути активним проповідником так званої «чесько-братської»¹⁷⁹ віри, відкидаючи всі форми католицизму. Про сумне літургійне життя Дубенської парафії відомо зі слів місцевого мешканця: «Богослужіння майже не звершується. В Дубному немає навіть каплиці, а є каплиця в Мирогощі, де звершується богослужіння два-три рази на рік». Сам духівник проживав у Підгайцях на р. Іква, де вирощував хміль. Сюди він був переселений Волинським губернатором за свої «вільнодумні проповіді». Чехи не сприймали його як духовну особу, тому за потребами зверталися або до римо-католицьких, або до православних священників. Священник с. Великі Дорогостаї Конахевич свідчив, що, не зважаючи на наявність значної колонії чехів, Грдічка бував там всього два-три рази протягом п'яти місяців. Зазвичай ніякого богослужіння він не звершував, а тільки ставав на площі під Хрестом (спиною до Хреста), тримаючи в одній руці розгорнуте Євангеліє, а в іншій букет квітів. Але говорив він, на думку православного священника, гарно і розумно¹⁸⁰.

Натомість, Іоанн Саско проживав на парафії у Глинську. Він звершував богослужіння чеською мовою за католицьким обрядом, але з певними змінами. Причащав вірян, як вони й хотіли, під двома видами (Тілом і Кров'ю), відкидав *filioque* та всі ті догмати, які були прийняті Західною Церквою після відділення. На початках свого служіння себе і своїх послідовників називав гуситами і ставив підпис «гуситський священник». На думку І. Орлова, серед простих чехів не була зрозуміла сама назва такої релігійної групи, тому згодом з'явилися навіть жарти, що «Саско – гусак, а його послідовники – гусенята»¹⁸¹. Втім, думається, що не розуміти етимології терміну «гусизм» могло тільки місцеве корінне населення. Згодом Саско почав називати себе «старокатолицьким священником», а послідовників – старокатоликами.

Франц Кашпар, зайнявши парафію в с. Гульче, в 1875 році почав проповідувати звичайний протестантизм, називаючи його гусизмом. У 1878 році він ледь не «продав» Гульчанську парафію разом із її парафіянами німцям-лютеранам, коли Гульче двічі відвідав генерал-суперінтендент протестантської колегії із Петербурга. Під час одного з візитів Кашпар навіть отримав завдаток у 25 рублів¹⁸². Тільки через приїзд чиновника Міністерства внутрішніх справ Остен-Сакена, який не знайшов серед гульчанських чехів достатньо протестантів, домовленість між ділками не була реалізована. В майбутньому Кашпар проявляв повну індиферентність відносно влаштування релігійного побуту чехів, що власне і стало причиною звернень його пастви до римо-католицького священника в м. Острог¹⁸³.

¹⁷⁹ Чеськими або моравськими братами називали послідовників так званої Моравської церкви. Ця деномінація була організована послідовниками гуситського руху, трансформованого в душі протестантизму. Отже, «чесько-братська» віра – це форма протестантизму в поєднанні з чеськими національними духовними і культурними традиціями.

¹⁸⁰ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 26–27.

¹⁸¹ Там само. Арк. 27.

¹⁸² ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 3.

¹⁸³ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 29–30.

Симпатії до Православ'я з усіх трьох чеських священників на Волині проявляв лише Іоанн Саско. Ще 26 листопада 1872 року він написав Волинському губернатору про бажання приєднатися до Православної Церкви, але за умови визнання священницького сану, щоб мати можливість продовжити звершувати богослужіння для своїх співвітчизників на чеській мові. Отець Іоанн був упевнений, що й парафіяни послідувать його прикладу. Губернатор сповістив про це керуючому Волинською єпархією, а той у грудні 1872 року звернувся за вказівками в Синод, додавши до власного рапорту копії листів самого чеського священника та мирового посередника Кропотова, який мав із тим відповідну розмову. Окремо архієпископ Агафангел написав першому члену Святішого Синоду Санкт-Петербурзькому митрополиту Ісидору (Нікольському), зазначивши, що при умові сповідування православних догматів Саско після прийняття Православ'я міг би бути корисним, зокрема, при перекладі богослужбової літератури на чеську мову¹⁸⁴.

В столиці вказаний рапорт було розглянуто чомусь тільки в квітні 1874 року. У членів Синоду виникли деякі запитання: до якої єпархії належав єпископ, який рукопоکлав Саска, і коли останній вступив у шлюб – до хіротонії чи після неї. Відповідь на друге питання дав Михайло Лучицький, протоієрей Свято-Миколаївського собору м. Дубно, який засвідчив, що Іоанн Саско вступив у шлюб вже по приїзду на Волинь, будучи чеським священником. При цьому стали відомими ще декілька цікавих фактів. Виявляється, у 1871 році, після приїзду на Волинь, одружився не тільки Іоанн Саско, але й Владислав Грдічка. Спочатку Саско, під час Великого посту, повинчав Грдічку, а потім навпаки – Грдічка звершив вінчання над Саском¹⁸⁵. Примітно, що рапорт священника Лучицького повністю спростовує свідчення чиновника І. Орлова про те, що Саско одружився в Чехії ще до переїзду на Волинь¹⁸⁶. Відповідно до отриманих відомостей, у Святішому Синоді було відмовлено у задоволенні прохання Саска, що мотивувалося порушенням ним правил Церкви і вчиненням спокуси для віруючих¹⁸⁷.

При обговоренні в Синоді цього важливого питання стало відомо і про одне цікаве дійство, яке можна назвати першою спробою чеської Літургії на Волині. Це сталося на свято Благовіщення 25 березня 1871 року в с. Малі Дорогостаї Дубенського повіту в домі поміщика, надвірного радника Павла Палецького. Літургію звершував Грдічка, однак після ранкової кави і сніданку. Чехам, які прийшли на богослужіння, священник оголосив про те, що має намір служити як послідовник Яна Гуса, і буде причащати бажаючих під двома видами. Втім, частина чехів не погодилась брати участь у такому богослужінні: одні через те, що вже самі поснідали, а інші – бо це богослужіння не відповідає римському обряду. Виголосивши проповідь чеською мовою, Грдічка поклав у

¹⁸⁴ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1843. Арк. 1–4.

¹⁸⁵ Там само. Арк. 5–9.

¹⁸⁶ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 24.

¹⁸⁷ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1843. Арк. 13.

Чашу, яку приніс із собою облатки, долив туди вина, проспівав гімн і «причастився». Потім так само «причастив» поважних гостей Палецького, які теж уже поснідали. Інших звичайних чехів він закликав приступити за власним прикладом без літургійного посту¹⁸⁸.

Обидва інциденти, які сталися у короткий проміжок часу в один і той же рік після приїзду на Волинь – під час Великого посту, були негативно сприйняті в Синоді, але мусимо визнати, що саме з них розпочалося духовне служіння чеських священників на Волині.

Ще зазначимо, що в звіті про чеські справи на Волині І. Орлов, згадуючи про відмову Святішого Синоду задовольнити прохання чеського священника, зазначає, що принципової проблеми з римо-католицьким священством не існує, бо його Церква визнає. Проблема полягала тільки в порушенні канонів і поганій характеристиці, отриманій із Богемії. Стосовно останнього, чиновник посилався на особисту розмову з покійним керуючим Волинської єпархії архієпископом Тихоном (Покровським), який розповідав, що митрополит Ісидор (Нікольський) отримав на Саска якусь характеристику з-за кордону¹⁸⁹.

З часом Владислав Грдічка та Франц Кашпар об'єдналися проти Саска, всіляко агітуючи проти нього. Так, у 1878 році, коли всі три священники були в Києві (ймовірно, у генерал-губернаторстві), ці двоє приписали Іоанну Саску насправді вироблений Грдічкою далеко не бездоганий проект організації духовного життя чехів на Волині. Інтригани почали публічно виступати проти Саска, заявляючи, що він організовує релігійний побут чеських колоністів у напрямку приєднання до Православ'я. Але цей, як виражався Грдічка, «місток до православ'я», на його думку, був не щирим і полягав тільки у намаганнях догодити тому чи іншому чиновнику задля отримання «убогого» подарунку. Тож колишні співбрати у геть протестантському дусі закликали чехів не слухати Саска, не вшановувати святих і не молитися за померлих. У своїх листах на цю тему Грдічка хулив, називаючи Літургію вбивством Христа. Така писанина розсилалася не тільки по Квасилівській, Гульченській і Дубенській парафіях, де мешкали колоністи, але й у чеські газети. Однак якщо Грдічка й очікував на співчуття співвітчизників, до мусив розчаруватися, тому що отримав від них декілька відвертих відповідей на цю безглузду агітацію. Зокрема, відкрите обурення висловили колоністи з сіл Ульбарів і Грушвиця¹⁹⁰.

Спрямувати подальший розвиток релігійного життя волинських чехів у відповідності до власних переконань Грдічка та Кашпар намагалися шляхом винесення відповідних постанов на трьох з'їздах чеських представників, у яких брав участь і уповноважений у цій справі державний радник. Перший такий з'їзд відбувся Купичеві Володимир-Волинського повіту, а другий і третій – в Квасиліві Рівненського повіту¹⁹¹.

¹⁸⁸ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1843. Арк. 9.

¹⁸⁹ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 28-29.

¹⁹⁰ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 3.

¹⁹¹ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 31.

Примітно, що у відомих нам джерелах ніколи не йдеться про всі три зібрання разом. Здебільшого, документи згадують один чи інший з'їзд у Квасилові. Тільки згадуваний нами І. Орлов запевняє, що з'їздів було три; він вказує місця їх проведення, але не називає дати. А ось у підписаній обер-прокурором Святішого Синоду та міністром внутрішніх справ доповідній імператору йдеться тільки про один з'їзд – той, що відбувся в 1881 році у Квасилові¹⁹². Натомість, відомий педагог, літератор та етнограф Федот Кудринський у статті, присвяченій процесу приєднання чехів до Православної Церкви, згадує про з'їзд у Квасилові, який датує серпнем 1880 року. При цьому він запропонував доволі детальний опис цього заходу. За його словами, підготовка до «чеського Собору», як його згодом назвуть, тривала десять місяців. На з'їзді були присутні три священники, чотири сільські вчителі і 53 депутати від громад. За свідченням Кудринського, Саско покинув з'їзд ще до його офіційного завершення, не підписавши прийнятих постанов і не взявши участі в складанні уставу Чесько-братської церкви в Російській імперії¹⁹³.

Можемо з вірогідністю припустити, що в Купичеві відбулося тільки підготовче зібрання трьох священників, де було окреслено загальний проект дій на близьке майбутнє. Можна спробувати датувати це зібрання 1879 роком, оскільки саме його називає Федот Кудринський, коли веде мову про звернення пастирів з проханням провести офіційний з'їзд чеських представників. Другий з'їзд, про який розповідає цей же Кудринський (у Квасилові в 1880 році), був найяскравішим. І, можливо, на останньому зібранні, про яке йшлося в звіті імператору (в Квасилові у 1881 році), остаточно підтвердилися непримиримі розбіжності між чехами у вирішенні свого релігійного питання. Що важливо, всі три згадані джерела свідчать про те, що ні до яких важливих домовленостей чехам так і не вдалося дійти, а правом ініціативи на заходах користувалася тільки партія Грдлічки.

Зазначимо, що звичайні віруючі зуміли дати точну оцінку позиції Грдлічки та його прихильників: «Поведінка Грдлічки на Квасилівських зборах, спів безглузких пісень до і після зборів у трактирі – це послужило для його осудження і очорнення. Ще й до цього представлена повна свобода Грдлічці і його партії на Квасилівських зборах, а нам ні. Чеське братство мало і має політичну сторону, тому і в Чехії воно суворо переслідувалося. Ми цінуємо кожне релігійне переконання, але не бажаємо допустити релігію для низьких цілей»¹⁹⁴.

Вірні не могли залишитися осторонь непорозумінь між своїми духовними провідниками. На відміну від Грдлічки, вони визнавали духовний авторитет за Саском, про що красномовно заявляли: «Наш священник Саско хоче, щоб ми залишились віруючими: мали істинну віру, надію і любов до Бога та ближнього.

¹⁹² ДАЖО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 493. Арк. 4.

¹⁹³ Кудринский Ф. Присоединение чехов к православию в с. Глинске, Волынской губернии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1894. № 9 (ч. неоф.). С. 277–278.

¹⁹⁴ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 4.

Грдлічка проповідує свободу, рівність і братерство, чого не може бути там, де немає віри... Грдлічка бентежить і розхитує, як і в Чехії робив... Шукає особистої слави та успіху»¹⁹⁵.

Вище цитовані слова є частиною звернення до Київського генерал-губернатора глинських парафіян, які були дуже незадоволені діяльністю Грдлічки. Воно стало реакцією на заяву від останнього на ім'я чиновника особливих доручень А. Вороніна, якому було доручено справи чехів. У цій заяві «реформатор» намагався добитися звільнення отця Іоанна з посади за його позицію відносно чесько-братського проекту. Переселенці, захищаючи свого пастиря, пропонували генерал-губернатору звернутися в чеське намісництво в Прагу і в духовну консисторію у Градец-Кралове, щоб отримати звітні правдиву характеристику на Владислава Грдлічку. Вона, були переконані прохачі, стала б наглядним свідченням його справжньої натури. В зверненні, яке підписали 126 чехів, також було присутнє прохання про фінансування будівництва храму для глинських чехів¹⁹⁶.

Можливо, недовіра чехів до проекту чеського братства виникала не тільки через особу її основного ідеолога, а й через методи його просування. Це також варте окремої уваги. В 1881 році від статистичної канцелярії Волинської губернії у Глинськ прийшов запит на оформлення таблиць статистичних даних. Скориставшись цим, старшина Райх і староста с. Глинськ вирішили просунути між людьми ідеї братства. Старшина по одному запрошував чехів до себе, намагаючись як можна більше людей записати до числа братчиків. А консервативних людей, яким більше подобалися ідеї Саска, він намагався розділяти на старо- і римо-католиків. Водночас Глинський староста ходив по домівках і тих, хто не бажав бути записаним до чеських братчиків, записував римо-католиком. Неосвіченим колоністам говорилося, що йдеться тільки про нову назву, але все залишиться по-старому. Тим, хто притримувався поглядів Іоанна Саска, погрожували. Чех із с. Семидуби Іван Павлічек взагалі був посаджений Дубенським старостою під арешт, бо не хотів бути чеським братчиком¹⁹⁷.

Як згодом підкреслював вищезгаданий чиновник І. Орлов, ніякого конкретного віросповідання, за яким цілковито пішли б чеські переселенці, їх духівники так і не виробили. Ні чеське братство Грдлічки, ні гусизм і старокатолицизм Саска, ні протестантство Кашпара не відповідали духу народу та не мали суттєвих переваг в його очах. Самі вожаки, як їх називав чиновник, втрачали з кожним днем співчуття народу і не знали, що робити. Навіть Грдлічка перестав вірити у власний проект і почав усвідомлювати необхідність приєднання чехів до Православ'я¹⁹⁸.

¹⁹⁵ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 4–5.

¹⁹⁶ Там само. Арк. 1.

¹⁹⁷ Там само. Арк. 3–4.

¹⁹⁸ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 33.

Втім, важко стверджувати однозначно, чи цей одіозний релігійний діяч справді почав тяжіти до Православ'я, чи ж це тільки інтерпретація чиновника. Однак неможливо не помітити, що у звичайних колоністів розуміння тупику у вирішенні питання їх релігійного життя визріло швидше. Десятирічна діяльність запрошених із Богемії священників розколола чехів між собою. Частина з них прийшла до ідеї утворення національної чесько-братської церкви, реалізацію якої уряд із власних інтересів допустити не міг, адже було очевидним, що Владислав Грдічка, на свій розсуд, спотворив запропоновану урядом можливість зберегти чеські національні традиції у проекті гуситських парафій. Останній мав би стати проміжним етапом до єдності з Православною Церквою, але виходило так, що чеські колоністи, керовані Грдічкою та Кашпаром, тільки віддалялися від неї.

Звісно, для царського уряду було б набагато вигіднішим приєднати чехів до Православ'я. Це стало б підґрунтям до їх тісного єднання з місцевим населенням, із яким чехи загалом мали доволі добрі стосунки. Але перші бажані приєднатися до Православ'я почали з'являтися серед волинських чехів значно раніше, ніж ініціативу в цьому почала проявляти держава і навіть сама Православна Церква. При цьому місцева інтелігенція і священство відвертали колоністів від такого кроку. Так, чеський вчитель із Глинська Федір Гейда, відомий у майбутньому чеський православний священник-місіонер, стверджував, що переселенці давно відчували симпатії до Православ'я, але їх священники казали їм, що гусизм і старокатолицизм – те ж саме, що й Православ'я, тільки іншою мовою¹⁹⁹. Показовим був випадок і з учнем Волинської духовної семінарії Антоніном Воландтом, який прибув у Дубно, щоб отримати російське підданство разом з іншими чехами, але чиновники почали з насмішкою натякати хлопцю, що його бажання прийняти Православ'я переслідує корисливі мотиви. Той відчував, що на нього дивляться «так само, як дивляться на негідника єврейчика, який приймав декілька разів хрещення, щоб отримати встановлені від казни 30 рублів і від хресних подарунки»²⁰⁰. Інший відомий представник чехів на Волині священник Зумер розповідав, що кожен православний інтелігент намагався довести йому, що змінювати релігію можна тільки через переконання, а не через якісь вигоди. Врешті, і сам І. Орлов визнавав: «Розповідь Зумера – це точний зліпок з натури. Чеська інтелігенція, яка постійно перебувала в колі чиновників, не могла не помітити поглядів чиновників на Православ'я... Думали, що це відлуння настроїв цілого народу»²⁰¹.

Ця ж сама чеська інтелігенція висловлювала своє невдоволення ситуацією, яка поступово складалася в духовному житті колоністів. Відповідальність за духовне розділення, яке сталося у чеському середовищі, вона покладала тільки на російський уряд. На думку чехів, питання їх церковного життя не варто було залишати неорганізованим з самого початку. Тільки при такій бездарній моделі

¹⁹⁹ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 18.

²⁰⁰ Там само. Арк. 21 на звор.

²⁰¹ Там само. Арк. 22–23.

управління сталося так, що з часом колоністи почали звертатися за духовними потребами до римо-католицьких ксьондзів. Окрім того, чехи зауважували: «Чиновники поліції, які пишуть доповідні про наш католицизм і полонізм, не вміють відрізнити перших поселенців чехів від тих батраків, які приїхали згодом...Хто допустив католицьким ксьондзам їздити по чеських поселеннях із ціллю пропаганди та обіцяти чехам безкоштовне виконання треб? Хто винний у тому, що в Луцькому римо-католицькому кафедральному соборі кожної неділі служиться обідня спеціально для чехів і має навіть особливу назву “чеська меса”? Хто винний, що навіть російський уряд допомагає урочистості такого богослужіння?»²⁰².

Некомпетентність деяких чиновників була, зокрема, засвідчена таким парадоксом: «Був же ж випадок, коли стосовно доносу на Саска про те, що він шанує якогось Гуса, прибувши з цього питання у Глинськ становий пристав питав: де тут проживає чех Іван Гус? Який звіт керівництву про стан чеських справ може робити такий поліціант?»²⁰³.

Звичайно, навряд чи чехи, заплутавшись у власних духовних справах, мали право знімати будь-яку відповідальність за це із себе, хоча саме такі тенденції ми бачимо з цитованих документів. Однак правдою є те, що чеська громада Волині, яка продовжувала стояти на духовному роздоріжжі, здавалася вигідною здобиччю для проповідників різних релігійних напрямків. Було, зокрема, зафіксовано спроби нав'язати чехам євангельсько-реформаторське віросповідання. Так, у липні 1883 року з Віленської євангельсько-протестантської колегії повідомили Волинському губернатору, що чехи с. Боратин Луцького повіту звернулися у неї з проханням прийняти їх під свою опіку. Більшість населення там до цього моменту була нібито послідовниками Грділчки. В Боратині з'явилася школа з учителем кальвіністом, яка спонсувалася із Вільна. Реформаторський суперінтендант Гловацький особисто відвідав чехів вказаного села, нарахувавши там 103 бажаючих стати кальвіністами. Новоутворену парафію був приписано до Непокойчицької парафії Кобринського повіту Гродненської губернії. Богослужіння двічі на рік там звершував пастор Серейської парафії Сувальської губернії. Окрім того, в 1886 році всі чеські поселення Волині об'їздив кальвініст-чех Йосиф Ганзеловський, який називав себе урядовим агентом і службовцем Імператорської публічної бібліотеки в Петербурзі. Його поїздки так само носили пропагандистський характер, налаштовуючи колоністів у бік кальвінізму²⁰⁴.

Цілком очевидно, що якби й надалі Православна Церква залишалася байдужою до духовного життя чеських переселенців, то вони б ще до кінця 1880-х років у більшості своїй стали здобиччю різних релігійних рухів і сект. Першим ініціативу вирішив проявити Іоанн Саско, котрий у 1885 році звернувся у Святіший Синод із клопотанням, у якому заявив про бажання чехів

²⁰² ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 35–36.

²⁰³ Там само. Арк. 37.

²⁰⁴ Там само. Арк. 55.

приєднатися до Православ'я на правах єдиновірства (згодом виявилося, що це була особиста ідея чеського священника, на яку він не уповноважувався переселенцями). Чиновник І. Орлов переконаний, що Саско прийшов до цього під впливом відомого громадського діяча Адольфа Добрянського, який відвідав Глинськ за дорученням губернатора²⁰⁵. Можливо, саме через відсутність уповноваження від чехів клопотання Саска залишилося тоді без розгляду – в подальшому не проглядається якийсь виразний рух чеських колоністів у напрямку єдиновірства.

Треба визнати, що православне парафіяльне духовенство в більшості своїй тривалий час сторонилося колоністів. Не зважаючи на те, що вже серед перших переселенців на Волинь було багато таких, які почали звертатися у православні храми, нерідко священники відмовлялися служити їм треби. Навіть особливе розпорядження від єпархіального керівництва в 1880 році звершувати треби у громадах старокаатоликів, за відсутності в останніх священників, не принесло бажаного результату²⁰⁶.

У своєму звіті І. Орлов підкреслював таку важливу деталь: «У нас чехи ігноруються взагалі, і якщо й ведуться по них справи в канцелярії, то цілком таємно, наприклад у Духовній Волинській Консисторії нічого немає про чехів і їх релігійні організації за винятком писанини о. Матфея Тарнавського»²⁰⁷. В дійсності, у фондах 1 («Волинська духовна консисторія») та 158 («Канцелярія Волинського єпархіального архієрея») Державного архіву Житомирської області нами було знайдено доволі невелику кількість справ, що стосувалися чехів, причому частина з цих матеріалів містила гриф конфіденційності.

Такий гриф мав й отриманий у квітні 1888 року керуючим Волинською єпархією лист із канцелярії обер-прокурора Святішого Синоду. В ньому архієрей інформувався про закриття усіх трьох чеських гуситських парафій і звільнення з посад вже відомих нам священників. Узгоджену позицію з цього приводу мали синодальний обер-прокурор Костянтин Победоносцев і міністр внутрішніх справ Дмитро Толстой, які підготували для імператора Олександра III відповідну доповідь. В цій доповіді визнавалося, що «надання чехам влаштувати свій релігійний побут на гуситських началах принесло лиш шкоду, утвердивши їх у думці про можливість збереження національної їх відокремленості». Урядовці висловлювали переконання, що «є необхідним припинити сприяння уряду існуванню окремої чеської релігійної общини», бо «тільки вслід за цим можна буде приступити до пошуку і здійснення заходів приєднання чехів до Православ'я і злиття їх із російським населенням»²⁰⁸.

Погодившись із цим, імператор також затвердив запропоноване у доповіді призначення Іоанну Саску довічної пенсії в розмірі того окладу, який він мав під час парафіяльного служіння на Волині – шістсот рублів у рік. Владиславу

²⁰⁵ ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 400. Арк. 28.

²⁰⁶ Там само. Арк. 41.

²⁰⁷ Там само. Арк. 50.

²⁰⁸ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 493. Арк. 4–5.

Грдічці було продовжено казенне утримання тільки на один рік, із тим, щоб за цей період він знайшов би собі місце перебування за межами Волинської губернії. Такі ж умови були поставлені і перед Францем Кашпаром. Вимога виїзду за межі губернії стосувалася тільки двох останніх, оскільки саме на них, на відміну від Саска, покладали відповідальність за розхитану ситуацію в духовному побуті чехів²⁰⁹. В доповіді підкреслювалося, що Франц Кашпар на відміну від Саска і Грдічки, приїхав на Волинь з власної ініціативи, а не на запрошення уряду, тому влада не бачила необхідності брати на себе обов'язок його утримання²¹⁰.

На момент підписання даного указу Іоанн Саско вважався вже православним християнином, але його було приєднано у якості мирянина. Це сталося у Неділю Торжества Православ'я, 13 березня 1888 року, в Житомирському кафедральному соборі. Чин приєднання провів сам Волинський архієпископ Палладій²¹¹. Згодом Саско стане корисним помічником православних пастирів у справі приєднання чехів до Православ'я. Він буде мати благословення на виголошення проповідей для чехів їх рідною мовою і продовжить займатися місіонерством серед своїх співвітчизників. Якраз із 1888 року процес приєднання чехів до Православної Церкви став масовим.

Таким чином, можемо стверджувати, що на початку 1870-х років російський уряд почав втілювати в життя проект церковного устрою чеських колоністів, в основу якого покладене небажання влади допустити контакти цих переселенців із католицьким елементом на Волині. Враховано й побажання самих колоністів, які ще з часів Яна Гуса піддавали критиці окремі положення віровчення Католицької церкви, до якої належала більшість чехів. Таку церковну організацію, що її на Волині очолювали запрошені з Богемії священники Іоанн Саско, Владислав Грдічка та Франц Кашпар, називали старокатолицькою та гуситською. Дуже швидко виявилось, що залишатися у рамках віровчення, санкціонованого для чехів Міністерством внутрішніх справ, виявляв бажання тільки перший із них, тоді як двоє останніх взяли рух на подальші реформи церковного життя, які тільки віддаляли волинських чехів від Православ'я і зближали із протестантизмом. Особливо в цьому напрямку відзначився малоавторитетний серед людей Грдічка, котрий виношував ідею утворення національної Чеської церкви на засадах «чесько-братської» віри. Через відсутність серед колоністів згоди в питанні про принципи розвитку подальшого духовного життя, доволі швидко в їх середовищі почали проявлятися кризові явища, якими сповна користалися різні релігійні течії, які проводили серед переселенців успішну агітацію. Врешті, уряду стало зрозумілим, що втілюваний ним проект організації духовного життя чеських колоністів був невдалим, а тому в 1888 році влада ліквідувала наявні чеські гуситські парафії на Волині і почала сприяти приєднанню переселенців до Православ'я. Одним із активних місіонерів у цьому напрямку став Іван Саско.

²⁰⁹ ДАЖО. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 493. Арк. 2.

²¹⁰ Там само. Арк. 6.

²¹¹ Присоединение к православной церкви бывшего чешского священника Иоанна Сасски. *Волинские епархиальные ведомости*. 1888. № 10 (ч. неоф.). С. 396–397.